

Donald Broady:

Konsten att inträda. Om litteraturkritik

som ett intellektuellt fält

(Bidrag till UHÄ:s workshop om "Intellectuals, universities and the state", Kristineberg 1984-01-12--15)

Denna text är närmast att betrakta som en finger-
övning, ett försök att pröva Pierre Bourdieus
begrepp 'intellektuellt fält' på ett empiriskt
material, nämligen Stockholmstidningarnas
kultursidor åren 1980-82.

I.

Litteraturen flyr politiken. Under åttitalet har dokumentär
och realism blivit passé. Politisk medvetenhet har lämnat
plats för språklig. Så har det sagts på kultursidorna, bl a
i sommarens DN-debatt om dikten och dokumentären.

Hur har denna sanning producerats?

Inom författarkåren är den långtifrån självklar, inte ens
bland dem som oftast utpekas som representanter för den
nämnda omsvängningen. Stig Larsson har låtit bekantgöra, att
han betraktar sig inte som modernist utan som realist samt att
det skrivs för lite bra litteratur här i landet. Lars Norén
vällade i höstas bestörtning med sitt beslut att tills vidare,
på grund av åsiktspolisiära inslag i den tidningsdebatt där
"Norénvägen" anförts som belägg för den politiska dramatikers
reträtt, inte skriva för svenska scener. I våras avslöjade
en annan av de just nu mest uppburna författarna, Ernst

Brunner, om ett uppdrag för Bonniers:

"Jag har åtagit mig att under några år utse pristagare för stipendiet "Yngre och nyare författare" och där kommer jag i kontakt med den litteratur som man kunde kalla en experimenterande prosa. Det är en hel uppsjö yngre författare som nu släpps fram av förlagen. Jag kan väl räkna till ett tjugotal verk som jag läst som kunde kallas krångliga böcker och ingenting annat. Jag tror att det är en medveten ~~XXXXXX~~ förlagspolicy, eftersom minst lika många politiska romaner inkommer i manusform men ingen av dessa politiska romaner antas för publicering utan man söker sig nya vägar genom att anta många gånger ofärdig litteratur i hopp om att författaren framöver kanske ska kunna ingå i det man vill se som en ny trend inom den yngre svenska litteraturen." (radiointervju mars 1983)

Förlagsbranschen torde alltså, tillsammans med vissa dominansförhållanden bland litteraturkritiker i Stockholm, ha bidragit till att det blivit möjligt att tala om ett nytt litterärt klimat i termer av att "den kollektiva och privata verkligheten har övergetts till förmån för ett engagemang i texten, den rena litteraturen, som bara har en relation till sig själv och strävar efter det rena uttrycket, befriat från alla mening", för att citera den SvD-recensent som 9.9 i år skrev om en debutroman av en jämnårig litteraturkritiker vid samma tidning, Mats Gellerfelt.

Jag skall här pröva en sociologisk förklaring till detta klimatskifte. Jag utgår från en läsning av huvudstadstidningarnas kultursidor som Mikael Palme och jag företog 1980-82, inspirerade av den franske sociologen och antropologen Pierre Bourdieu.

Låt oss alltså pröva möjligheten att förstå den svenska litteraturkritiken som ett intellektuellt fält i Bourdieus mening, dvs ett avskilt fält för konkurrens där specifika investeringar (viss läsning, hemmastaddhet i vissa miljöer)

avkrävs dem som vill vinna inträde, där specifika insatser görs (ställningstaganden till frågor på dagordningen), specifika vinster finns att hämta (publiceringsmöjligheter, erkännande som kritiker) och där specifika frågor står på spel.

Den gemensamma fråga som står på spel inom litteraturkritikens fält gäller hur litteratur och litteraturkritik bör skrivas. Övertygelsen att detta är en legitim och väsentlig fråga, som det är mödan värt att strida om, förenar samtliga deltagare och möjliggör fortsatt spel efter omgrupperingar och palatsrevolutioner. Det mest skandalösa regelbrottet vore att börja strida inte om vad det ena eller andra författarskapet är värt utan om vad strider om författarskap är värda.

Ett enkelt sätt att synliggöra kraftlinjerna inom litteraturkritikens fält är att - ungefär som i den laboration vi alla varit med om där fysikläraren strödde järnfilspån i ett magnetiskt fält - studera hur unga och nya kritiker tas emot av de etablerade och vilka orienteringsmöjligheter och rörelseriktningar som fältet tilldelar dem. Mycket lärorikt för att förstå situationen vid ingången till åttitalet var att följa Mats Gellerfelts inträde på SvDs kultursida.

Han trädde in som smakdomare och behandlade litteraturen som en rännar bana, där socialrealister, bekännelselitteratörer och överlevande vänsterpropagandister från 68 hamnat på jumboplats medan författare som lärt av den latinamerikanska romanen och modernismen tagit täten. Utan krus och utan att dra sig för att använda ord som "företräden" - som förut förknippats med Anita Ekberg - rangordnade han dagens för författare och kommanderade rättning i ledet, utpekande

Joyce, Eliot och Ekelöf till riktkarlar; modernismen, inte som gränssprängning men som påbjuden ordning.

När Gellerfelt 1980 utfärdade rekommendationer som påminner om Exportrådets ("Jag har bara velat påtala det självklara i att varje estetiskt medveten konstnär av egenintresse följer de internationella strömningarna och intresserar sig för konsten där den f. n. är mest utvecklad. Så har svenska författare gjort förut med internationellt känt resultat.") så han samtidigt något annat och intressantare. Han sa, att det som skänker litterära verk värde är förbindelser med annan litteratur. Han berömde diktsamlingar genom att säga att det finns "lärdom, allusioner, citat" i dem, lyfte fram mytens betydelse under hänvisning inte till antropologerna utan till Eliot, och skänkte legitimitet åt en udda genre som nonsensversen genom att försäkra: "T. S. Eliot älskade den liksom Ekelöf och Joyce".

Vidare är det rätten att tala om litteratur som står på spel. Jämte rätten att tysta den som inte talar rätt: de litteraturskribenter på DN, ord & bild, BLM som uttalar sig om annat än dessa inomlitterära förbindelser saknar talan. Låt mig antyda en tänkbar förklaring till att Gellerfelt, 25-årig, bereddes tillfälle skriva sådant i SvD 1980.

Tio år tidigare var en konsekvens av sextiotalets utbildningsexplosion att horder bland den tidens tjugofemåringar fann sig utestängda från sådana karriärvägar som tidigare garanterats av utbildningen. Inte ens adjunkt i landsorten blev man på sina tre betyg i litteraturhistoria. Många som förberett sig för och kände sig kallade att syssla med teater eller litteratur (och för vilka vanliga kneg inte var tänkbara)

hävdade, att de hade rätt därtill utan att ha presterat det investeringsarbete - klassikerläsningen, scenskolan, sommarvikariatet på kulturredaktionen, hundåren - som tidigare utgjort förutsättningen för inträde och erkännande på dessa fält.

De skapade nu sina egna positioner (stenciltidsskrifter, författarförlag, fria teatergrupper), påverkade etablerade positioner som DN, ord & bild och t o m BLM, och byggde i hög grad sin legitimitet på allianser med andra fält, i synnerhet politikens och samhällsdebattens. Gränserna kring litteraturens, teaterns m fl fält töjdes och luckrades upp. Det var möjligt att legitimera sin rätt att syssla med och att tala om litteratur eller teater med hänvisning till sin politiska klarsyn.

Denna demografiska katastrof var, tror jag, ett undantagstillstånd. Från slutet av sjuttitalet började de intellektuella fälten att kontrahera och gränserna till andra fält att stängas. Normaltillståndet återställdes. Åter krävdes av nya inträdande hemmastaddhet i t ex det litterära fältets egna traditioner och aktuella diskussionsteman. Fältet tilldelade därigenom Gellerfelt strategin att fördöma gränsupplösningarna - mellan konst och politik, litteratur och privatliv, tal och skrift, författare och publik - varmed han samtidigt fördömer de något äldre konkurrenter som på andra kulturredaktioner byggt sina positioner på allianser med politiska och andra utomlitterära fält. Strategin går ut på att urholka värdet av de investeringar som fört dem till dessa positioner och på så sätt ifrågasätta deras rätt att tala och döma om litteratur. Därför alla beskyllningar mot DN-skribenter för att omhulda pornografi och prostitution, knarkliberalism, flumpedagogik,

kvinnosaken med mera sådant.

Till detta det tidiga åttitalets spel om positioner hörde att SvDs kultursida under decennier befunnit sig i bakvatten. Debatten om "vänsterfascismen" och Gellerfelts inträde 1980 var något nytt. Dock blev glädjen kortvarig, vilket jag skall påminna om med några andra inträden (den s k "poststrukturalismdebatten") som exempel.

II

Varav berodde vändningen från politik till estetik i det tidigaste åttitalets litteraturdebatt?

Frågan har stötts och blötts på kultursidorna, men det sociologiskt rimligaste svaret gavs i Aftonbladets semesterbilaga 6.7.83, där Lasse Åberg under rubriken "En killgubbes bekännelser" skrev om showbiz och om oss som var i 20-årsåldern på sextitalet:

"alla är vi kvar och det kommer nästan inga nya. Det är fortfarande Lill-Babs, Lill, Skifs, Magnus och Brasse etc som toppar.

Det kanske bara gäller i nöjesbranschen? Nej då, det gäller hela näringslivet. Vi, gänget som utbildade oss på sextiotalet, vägrar bli gamla. Vi klär oss som tonåringar, vi jobbar, vindsurfar och är evigt unga. Vi är killgubbar och tjejgummor.

Och vi håller tätt bakåt. Vi släpper inte fram några nya. Ibland slinker det igenom någon Carola, men annars är det få som flåsar oss i nacken."

Sådan var vid åttitalets ingång konkurrenssituationen för yngre och oetablerade litteraturkritiker (de etablerade kunde ta saken med ro och har i många fall fortsatt skriva som de brukar). Som proppar på och kring kulturredaktionerna satt de halvgamla och halvtablerade som nått sina positioner under sjuttitalet. De skulle petas undan. Mer exakt: det handlade om att pressa ned värdet av det investeringsarbete - bl a allianser med politiska och andra utomlitterära fält - som berett dem väg till dessa positioner. För nya inträdande gällde det att hävda att samhällsengagemanget varit övervärderat på den intellektuella börsen och att kännedomen om inomlitterära traditioner och uttrycksmedel varit undervärderat.

När Gellerfelt trädde in på SvDs kultursida och bara alltför rakt på sak utvecklade denna strategi, möttes han av mycken övilja, bl a från kritiker med mer kulturellt kapital i bagaget som möjligen erfor risken för att också den egna verksamheten skulle svepas i ett löjets skimmer; ungefär så som börsnagater ur gamla fina familjer reagerar mot nyare rövarbaroner på jakt efter snabba klipp vilkas uppkomlingsfasoner får hela finansvärlden att framstå som obskyr. Det tycks vara vanligt inom intellektuella fält att de som känner sig kallade att föra gränsstriderna inte lyckas erövra (eller snarare: inte tilldelas) de centrala positioner de gör anspråk på. För dem däremot som är väl förberedda för att inta centrala positioner existerar andra och mer tacksamma roller än King vid gränspolisen. (Det händer ändå att en investering på kredit, utan så mycket kulturellt kapital i botten, kan ge utdelning, nämligen om den nye inträdande innan alltför många år gått lärt sig det han från början utgav sig för att vilja.)

Gellerfelts inträde avslöjade något intressant om konkur-

renssituationen på litteraturkritikens fält vid ingången till åttitalet.

Då skedde, som jag skisserat ovan, en återgång till "normaltillståndet" efter den oreda och gränsupplösning som generationen född på fyrtitalet och utbildad på sextitalet ställde till med. Men denna återgång ägde inte rum i ett slag utan etappvis. 1980 var det fortfarande nödvändigt att utnyttja allianser med andra fält och att förhålla sig till de strider som där utkämpades: att även som litteraturkritiker uttala sig om mediavänstern, narkotika- och skoldebatt, försvarsfrågan, pornografi och prostitution och andra frågor på dagsordningen.

Det var inte nödvändigt två år senare när Horace Engdahl, Anders Olsson, Carl-Johan Malmberg med flera medarbetare i den esoteriska och tidigare marginella tidskriften KRIS nästan över en natt knöts till kulturredaktionerna runt om i huvudstaden; en omgruppering som på debattnivån framträdde som den sk poststrukturalismdebatten sommaren 1982. Dessa 1982 års män skulle inte komma på tanken att uttala sig i alla möjliga andra frågor. De kunde lita till sin egen grundliga kännedom om det litterära fältets egna traditioner, om tidigare strider och de mest ^{aktuella} i Frankrike och USA, allt det som gjort fältet till vad det är.

Sociologiskt sett hamnade 1982 års män i en strid om positioner. När pretendenter hotar att kullkasta ordningen, knyts ofta till den dominerande positionen (DN) den (Engdahl) som är bäst förberedd att under ordnade former och utan att äventyra fältets legitimitet kan ombesörja detta kullkastande. Engdahl var osedvanligt väl förberedd för kritikervärvet.

"Poststrukturalismdebatten" utlöstes inte av vad han sa i sin lilla DN-recension 27.5.82 av en nyutkommen författarantologi. Att författare tror sig avbilda den verkliga verkligheten eller uttrycka sig själva när de i själva verket träder in i språk som finns där redan i förväg, hade Engdahl och andra sagt redan förut (Derrida publicerade redan året 1967 sina tre grundläggande böcker, men den svenska debatten om dem tog fart först sedan "68-generationens" dominans börjat brytas, och Roland Barthes var redan död när hans senare "poststrukturalistiska" tänkande blev en vogue i Sverige. I marginella kretsar som KRIS-redaktionen hade sådant diskuterats sedan länge.)

Den utlöstes av hur han sa det han sa, nämligen briljant. Engdahls inträde aktualiserade risken för en för svenska förhållanden ny typ av kritiker - med anspråk på att göra kritik till en litterär verksamhet med egenvärde, ingen hjälpgumma åt annan litteratur - skulle framträda och förpassa kritiker av det gamla gardet till ett B-lag, som skriver om vad böcker handlar om och ifall de är bra eller dåliga.

Och framför allt utlöstes "poststrukturalismdebatten" av var Horace Engdahl sa det han sa, nämligen som nybliven medarbetare på DNS kultursida, på nationalscenen med andra ord. Björn Nilsson, trotjänare på Expressens kulturredaktion varifrån Engdahl hämtades till DN, talade senare om sin besvikelse över "att se en så stor talang så snabbt förvandlas till kronjuvel i Dagens Drygheter". Det var samma Nilsson som (då Expressens kulturredaktör var på semester) tog tillfället i akt att reagera på Engdahls recension, skoja med hans akademiska later och utmåla honom som en annan Erasmus Montanus som vid de fina franska akademierna lärt, inte att mamma är en sten men att avskaffa författaren. Självt menade sig Nilsson stå för det

jordnära (Expr. 31.5.82).

Snabbt insåg dock Nilsson att utspelet mot en så pass farlig konkurrent kanske inte var alldeles välbetänkt och inkallade en överdomare, Tobias Bergren. Denne skrev den tredje artikeln i det som efterhand skulle kallas "poststrukturalismdebatten", och det blev en strålande uppvisning i utläggandet av fältets doxa. Under rubriken "Ett fridens ord om Engdahl och Nilsson" visade Berggren med litterära exempel (dvs formen gav legitimitet ^{och bekräftade} åt) innehållet) att det tvärs genom Västerlandets historia funnits magra cerebrala skönandar som grälat med de feta och jordnära - Don Quijote/Sancho Panza - men att det borde finnas plats för bägge sorterna. Insatsen kan tolkas som konkurrensbegränsande; det finns ju ingen antitrustlagstiftning på det litterära området och det gäller att se till att den inte alltför talrika svenska publiken kan nås av alla kritiker, att undvika en förödande polarisering mellan avantgardekritiker och vanliga murvlar. Med den auktoritet som fältet tidigare tilldelat Berggren - hans renommée som metapoet, lektor åt Bonniers mm - överränner han inträdesbiljetten till Engdahl i det han avslutar artikeln "det vore idiotiskt att stöta ut honom." (Expr. 10.6.82). Ingen med mer blygsam ställning inom fältet skulle kunnat använda sådana närmast performativa ord: Härmed är du en av oss, Horace!

Efter dessa inledande artiklar fortsätter "poststrukturalismdebatten" över sommaren 1982, med deltagande av kritiker som Magnus Ringgren (redaktören till den av Engdahl recenserade författarantologin) som anser sig i ögonhöjd med författarna medan Engdahl svävar därovan i jumbojet i teoriernas tunna luft (Expr. 18.6.82). En rad kritiker och författare ansluter

sig och turnerar samma motsatspar: högt/lågt, teoretiskt/praktiskt; Horace Engdahl utan hjärta men med desto större hjärna ställs mot Björn Nilsson som antas frusta, parisiska modeteorier ställs mot författare tryggt planterade i den svenska myllan.

Det är viktigt att se att sådana kategoriseringar är vapen i striden. De används i synnerhet av dem som menar sig representera den senare polen, dvs stå den verkliga verkligheten närmast. På liknande sätt ^{men med motsatt syfte} använde Gellerfelt kategoriseringen i textmedvetenhet kontra politisk dito som ett vapen i sin kamp för att förpassa de politiserande författarna till det förflutna, göra dem till fornlämningar kvarglömda under 68-barrikaderna, och därmed på förhand ^{såsom överspelade av} historien dömda att förlora striden. När man försöker sig på en sociologisk förståelse av ett fält, måste man ta sig i akt för att göra den här typen av kategoriseringar, som är insatser i kampen, till sina egna.

När jag här påstår att Horace Engdahl, som är ovanligt välförsedd med fältets specifika kapital-känedom om litterära uttrycksfomer, fältets tidigare och aktuella strider och deras utgång (allt det som konstituerar fältet) - av fältet tilldelas en position redan i förväg konstruerad för honom, som bara väntar på att bli besatt, ligger ingen determinism i betydelsen ödesbundenhet däri. Horace Engdahl kan givetvis vägra (sociologiskt uttryckt: hans habitus kan tillåta honom) att låta fältet tala genom sig, ^{och det gjorde han.} Engdahl skrev aldrig den stora programartikel som "alla" väntade sommaren 1982. Han intog inte platsen som "poststrukturalisternas" banérförare utan skriver i stället danskritik och fortsätter syssla med marginella ting; hur sådant kan gå till här Bourdieu (bl a i den just nu pågående föreläsningsserien vid Collège de France)

analyserat i termer av kamp mellan habitus (system av dispositioner) och positioner. I fallet Engdahl var tydligen dispositionerna (bl a att förstå sig som marginalfigur, dekonstruktör) starkare än positionerna.

Det finns alltså ingen anledning att förtränga "personlighetens" roll i kulturlivet. Däremot finns all anledning att förklara den. Ordet "kulturpersonlighet" är upplysande. Det krävs så mycket tid, läsning och möda för att ta sig fram i kulturlivet att personen lätt kommer att identifieras med den position som detta kostsamma investeringsarbete gjort möjlig. Därför blir i kulturdebatten attacker på positioner oskiljbara från "personangrepp", dvs attacker på de personer som besitter positionerna.

Och därför gissar jag - men saken borde undersökas - att refuserade bidrag till kultursidorna skiljer sig från antagna främst däri att författarna till de senare är mer kända. Det är inte texter som refuseras eller antas, det är namn och relationer till andra namn och till positioner inom fältet. Gör tankeexperimentet att kultursidesartiklarna vore osignerade! Vilken villervalla! Det vore intressant om någon kulturredaktion ville pröva den praxis som vissa vetenskapliga tidskrifter tillämpar, att alla manus granskas och refuseras eller antas innan kuvertet med författarens namnsedel bryts. (När Johan Asplund i höstas undersökte kultursidornas refuser fick han sig dem tillsända utan författarnamn. Kanske var det skälet till att han inte kunde upptäcka nämnvärda skillnader mellan dem och de publicerade artiklarna. Skillnaden är namnet.)

Jag har berört sådant som man inte brukar prata om i offentliga sammanhang men desto mer bland kulturproducenterna själva. I offentliga sammanhang beklagar man att det finns "kotterier", "svågerpolitik", såna som kliar varandra på ryggen, ^(, person angripp ut) såna som som bedriver "the social game" i stället för att ägna sig åt litteraturen, konsten, skönheten och sanningen. Man ser sådant som avarter.

Det tror jag är en felsyn, ett socialt producerat "misskännande". I själva verket är det sociala spelet konstitutivt för litteraturkritikens som för andra intellektuella fält. Och det gör inte spelet mindre värt att spela.